

Teskjekjerringas kraft

Samfunnskritikk i Alf Prøysens forfatterskap

Helene Heger Voldner

«Det er æiller sjølve lengda som bestemmer på vår jord» (Prøysen 1993). Det slår Teskjekjerringa fast i sin egen sang, «Teskjekjerringsvise», og det kan stå som et utgangspunkt for denne artikkelen. Alf Prøysens posisjon i norsk diktning og den norske folkesjela er, takket være blant annet karakterer som Teskjekjerringa helt unik, og den er styrket i anledning årets 100-årsjubileum.

Prøysens særstilling i den norske folkesjela gjør han både verdsatt og utsatt.

Mye av Prøysens diktning er lun og koselig, men bildet av den trivelige og ufarlige barnetimeonkelen har opp gjennom årene blitt utfordret. Det er etter hvert blitt en utbredt oppfatning at han gjennom alt han skrev og fremførte, formidlet et budskap som handlet om mer enn mus og bygdekjerringer, og at det finnes et politisk engasjement som kommer til syne i tekstene hans (Hansen 1960; Hauge 1971; Engen 1972; Fosse 1974; Imerlund 1995b; Imerlund 2008; Fyksen 2010). Dette synet er imidlertid i hovedsak basert på viser og prosatekster han skrev for voksne, mens det han har skrevet for barn ikke har fått denne typen oppmerksomhet.

Min hypotese er at det kan finnes opprør, motstand og kritikk av strukturer og hierarkier også i det han har skrevet for barn, og det er etter min oppfatning et savn etter akademisk oppmerksomhet rundt

Prøysens barnelitteratur. I et vedlegg til avisen Dag og Tid (2002) finnes ett av få bidrag som ser på Prøysens barnelitteratur i en mer politisk eller samfunnsmessig sammenheng. Lars Rune Waage mener i en artikkel at «om ein ser etter, finn ein spor av den farlege forfattaren i til dømes bøkene om Teskjekjerringa» (2002), og tar opp både karnevalsmotivet og forsvaret av de svake. Maria Lassén-Seger skriver i en artikkel i «Empowering transformations: Mrs Pepperpot revisited» (2014), at alliansen med underklassen i voksenlitteraturen er understreket av flere, men at det er få som har undersøkt dette perspektivet i barnelitteraturen. I løpet av de siste 12 årene har det tilsynelatende ikke skjedd noe på dette området, men jeg håper jeg kan bidra til å endre på dette.

Min masteroppgave i allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo (Voldner 2014) tar for seg denne delen av hans litteratur. Jeg bruker bredden i Prøysens forfatterskap, og søker å finne referanser og sammenhenger på tvers av sjangre og målgruppe, men tar utgangspunkt i den delen av hans diktning som til nå har blitt oversatt i akademisk sammenheng. Oppgaven baserer seg på en nærlesning av tre utvalgte fortellinger om Teskjekjerringa, samt boka *Sirkus Mikkeliški*. I denne artikkelen bruker jeg den første og innledende fortellingen om Teskjekjerringa som hovedeksempel, men skjeler også til resten av forfatterskapet.

Prøysens særstilling i den norske folkesjela gjør han både verdsatt og utsatt. Det er

mange som føler seg meningsberettiget til å si noe om Prøysen, og noen av disse benytter også anledningen til å trekke Prøysens betydning og litterære kvaliteter i tvil. En kommentar i Aftenposten av Ingunn Økland kan stå som eksempel: «Hundreårsjubileet kan like gjerne begynne med en realitetsorientering. Alf Prøysen er knapt en 'folkekjær forfatter' i 2014, om vi tar i betraktning befolkningen født etter 1970», skriver hun, og legger til at tekstene virker «ganske ensidig preget av en lun, upretensjøs og anekdotisk stil» (Økland 2014). Det er oppfatninger som denne som gjør forskning på Prøysen berettiget.

Av det som er skrevet om Alf Prøysen og diktningen hans, er det lite litteraturfaglige arbeider, og få publikasjoner som står i en litteraturvitenskapelig tradisjon.

Resepsjon og forskning

Prøysen er ikke bare en folkekjær dikter i Norge, men oppnådde også betydelig internasjonal anseelse. Her hjemme solgte visesamlingen *Drengstu viser* (1948) 120.000 eksemplarer bare i utgivelsesåret, og nådde totalt 135.000 solgte (E. Prøysen 1998). Selv om Prøysen innen da hadde blitt rikskjendis var det et svimlende høyt tall, og til sammenligning solgte Thorbjørn Egners *Kardemomme by*, som også ble en umiddelbar suksess, 40 000 eksemplarer i løpet av sitt første år, sju år senere (Heger 2012: 355). Bare fortellingene om Teskjekjerringa er oversatt til 23 språk (prøysenhuset.no). Da de kom ut på engelsk på slutten av 1950-tallet, ble de straks populære, og ble sammenlignet med Lewis Carrolls *Alice in Wonderland* både hva gjaldt innhold og litter-

ært nivå. Til tross for denne oppmerksomheten både nasjonalt og internasjonalt, er det gjort overraskende lite forskning på Prøysens diktning. Det folkelige og «enkle» i viser og tekst og en oppfatning av ham som en idylliker og romantiker, har nok bidratt til at han ikke har fått grundigere oppmerksomhet i litterære kretser.

I de største litteraturhistoriske samleverkene vektlegges forskjellige deler av hans forfatterskap og diktergjerning. I Sonja Hagemanns *Barnelitteratur i Norge 1914–1970* (1974) finnes en sammenhengende, lengre framstilling av Prøysen og hans betydning i norsk litteratur, og hun tar opp både voksenprosaen og barnelitteraturen til Prøysen. Også i *Norsk barnelitteraturhistorie* (Birkeland, Risa og Vold 1997) er de ulike sidene ved hans forfatterskap, både som voksen- og barneforfatter fremhevet. I de klassiske litteraturhistoriene er variasjonene større. I Willy Dahls litteraturhistorie i tre bind (1989) har Prøysen fått et par siders omtale, der han omtales som bygdedikter i forbindelse med *Trost i takklampa*, og får honnør for voksevisene, og det understrekes at «synsvinkelen [alltid] er hos småkårsfolket» (Dahl 1989: 174). Dette i motsetning til barnevisene, som ifølge Dahl er enkle og preges av «snillhet og familielykke på det jevne» (s. 139). Hos Edvard Beyer får han litt mer plass i litteraturhistorien i 8 bind (1995–1998). Bakgrunnen og språket trekkes fram i en litteraturhistorisk sammenheng, og satiren og den sosiale tendensen er fremhevet. Her nevnes også Teskjekjerringa, og vi kan lese at «Prøysens varme og humor kom kanskje aller klarest til uttrykk i det han skrev for barn» (Beyer 1995: 267). I bindet om barne- og ungdomslitteraturen er hans evne til å se ting nedenfra et poeng, og det er satt av et par sider til både Teskjekjerringa, *Sirkus Mikkeliški* og *Den grønne votten* (Beyer

1997). Per Thomas Andersen tar i *Norsk litteraturhistorie* (2012) også opp språket og visene som viktige ved diktingen hans, mener at det var «sterk og indignert tendenslitteratur» (Andersen 453), og sammenligner ham med Tor Jonsson og hans «bygdadyr». Andersen trekker fram innsatsen i radioen og visene han presenterte der, men nevner ikke noe av prosaen han skrev for barn, bortsett fra at det henvises til Teskje-kjerringa gjennom en klassisk illustrasjon av Borghild Rud. Andersen nevner heller ikke stubbene¹ Prøysen skrev i det hele tatt, selv om det utgjør hovedvekten av hans litterære produksjon for voksne.

Av det som er skrevet om Alf Prøysen og diktingen hans, er det lite litteraturfaglige arbeider, og få publikasjoner som står i en litteraturvitenskapelig tradisjon. Det er blitt levert til sammen ni hovedoppgaver eller masteroppgaver om Alf Prøysen og hans prosa. De er i grove trekk samfunnskritiske lesninger av forfatterskapet, analyser av *Trost i taklampa*, og sjangerundersøkende oppgaver som fokuserer på visene eller stubbene, samt en om Prøysens barnelitteratur. Det som ellers er skrevet om Prøysens forfatterskap er samlet i ulike artikkelsamlinger, der temaene er blant annet lesninger av *Trost i taklampa*, tekster om Prøysens kvinneskikkelser, eller om språket og karnevalistiske trekk. Foreningen «Prøysens venner» er ansvarlige for utgivelsen av *Prøysenårboka*, som har kommet annethvert år i perioden 2002–2012, der det også er samlet flere relevante artikler, og trykket opp artikler publisert andre steder. Det er kommet hele fire ulike bøker med det litt generelle «bok om Alf Prøysen» i tittelen, i henholdsvis 1980 (Vestheim), 1984 (Hagen og Solberg), 2002 (Imerlund), og i 2014 (Lunde). Den siste skiller seg fra de andre ved å være ført i

pennen av én forfatter, mens de andre er artikkelsamlinger. De tre første har relevante artikler om Prøysen og diktingen med et innledende forord som forklarer prosjektet og setter det i sammenheng, og er laget på samme måte som mye av det som er gjort om Prøysens dikting. Det finnes mange artikler som hver for seg tar opp interessante og relevante sider ved Prøysens forfatterskap, men få sammenhengende arbeider der *diktingen* er gjenstand for undersøkelse. Hver for seg er disse artiklene gode, men de gir ikke et større, helhetlig bilde av forfatterskapet. Det nyeste tilskuddet, *Dra krakken bortåt glaset: Ei bok om Alf Prøysen* (Lunde 2014), er en blanding av biografi og teksttolkning, og kan bidra til å gi nye lesere en vei inn i Prøysens dikting, men tilfører ikke mye nytt i akademisk sammenheng. Dag og Tids vedlegg til avisa i 2002 var i sin helhet viet Alf Prøysen med artikler og intervjuer om ulike sider ved Prøysens dikting. Flere av bidragsyterne er kjent fra andre artikkelsamlinger, men det er også mange av artiklene som er høyst aktuelle for et videre forskningsarbeid på Prøysen.

Artikkelsamlingen *Alminnelige arbeidsfolk: Om Alf Prøysens prosaforfatterskap*, redigert av doktorgradsstipendiat Bjørn Ivar Fyksen (2013), er et av de nyeste bidragene og jeg bruker flere artikler herfra. Prøysen settes inn i en arbeiderlitteraturtradisjon, og det sosiale budskapet i diktingen trekkes fram. Sommeren 2014 ble boka *Empowering Transformations: Mrs. Pepperpot Revisited* med flere internasjonale bidrag (Lassén-Seger og Skaret 2014) gitt ut. Denne utgivelsen vil bidra til å understreke den internasjonale anerkjennelsen han fikk, særlig for «Mrs. Pepperpot», som Teskje-kjerringa heter på engelsk.

De andre forskningsbaserte artiklene jeg har støttet meg på, er stort sett eldre.

Artikkelsamlingen *Alf Prøysen – idylliker eller opprører?* (Imerslund 1995b) er av de nyere, ellers er det flere aktuelle artikler i *Ei bok om Alf Prøysen* (Vestheim 1980), og ulike artikler fra 70-tallet (Hauge 1971; Bergset 1972; Engen 1972; Fosse 1974). Det har kommet noen bidrag på 2000-tallet (Vold 2003; Hoel 2008) i tillegg til Dag og Tids vedlegg, og *Prøysenårboka*.

I tillegg til artikkelsamlinger kommer det som er gjort på Prøysen som person. Det er først og fremst Ove Røsbaks biografi *Alf Prøysen: Præstvægen og Sjustjerna* (1992). Ellers er det flere av Prøysens venner og omgangskrets som har skrevet om Prøysens liv og person, hver fra sin synsvinkel. Nils Johan Ruds *Alf Prøysen* er laget for skoleverket (1976), vennen og handelsbetjenten Knut Fjæstad skrev *En dag i måra – unge år med Alf Prøysen* (1979), og Elin Prøysens har gitt ut boka *Pappa Alf* (1989). Tidsskriftet *Basar: norsk litterært tidsskrift* hadde i første nummer både en tekst av Jan Erik Vold, «Jeg ville så gjerne si noe fint om Prøysen» (1975), og et intervju med Prøysens nære venn Alf Cranner (1975). Andre venner av Prøysen, som Otto Nes (2013), Erik Bye og Anne-Cath. Vestly, har også bidratt med tekster om ham, blant annet i en større samtalebok (Tinholt 2004). Felles for disse tekstene er at de tar utgangspunkt i Prøysens liv og hans bakgrunn, og deretter kommenterer noen av verkene hans i grove trekk. Fokuset her er altså på livet han levde, og ikke en litterær lesning eller analyse av det han skrev. I tillegg er det bøker der venner og kjente av Prøysen har blitt intervjuet, som *Det er så vemodig mange viser: samtaler om Alf Prøysen* (Imerslund 2004), og en slags praktbok, *Alf Prøysen: et portrett i tekst og bilder* (Viken og Haug 1989).

Det er mange som vil være med på å gjenreise Alf Prøysen, særlig nå i forbind-

else med jubileumsåret, og det er flere som har ment offentlig at Prøysens diktning må tas på alvor. Det var blant annet flere som hevdet dette i en debatt i Klassekampen sommeren 2013 (se blant annet Larsen 2013a; Larsen 2013b; Larsen 2013c; Voldner 2013). Mottagelsen av Prøysens diktning har vært blandet, og det har helt siden bøkene blitt utgitt både blitt tatt på alvor og blitt avfeid som romantisk. Det å se etter det opprørske i hans diktning er for eksempel ikke et nytt og revolusjonerende synspunkt. Allerede i Bokklubbens snart 40 år gamle utgave av *Alf Prøysen forteller* stilte redaktør Nils Johan Rud spørsmålet «Er Alf Prøysen så snill en dikter som vi vil ha ham?» (Rud 1975: 9). Siden da har stadig flere påpekt det samfunnskritiske i voksenprosaen hans, og (ny)lest voksenprosaen hans for å finne belegg for dette synet. Det har blitt pekt på at deler av forfatterskapet ikke har fått nok oppmerksomhet, og at det har vært behov for mer lesning av de tekstene som har blitt glemt eller oversett. Imerslund pekte på 90-tallet for eksempel på behovet for mer oppmerksomhet rundt og utgivelse av de da upubliserte stubbene (Imerslund 1995a: 11).² Fremdeles er det mange som mener at voksenprosaen er oversett, og at det trengs ny og mere forskning på romanen og stubbene, noe som også skjer. I år ble det utgitt en ny, revidert samling av alle stubbene der de er ordnet kronologisk og redigert av Jan Erik Vold med tanke på en gjennomgående språkdrakt og uttrykk (Prøysen 2014).

Det har ikke blitt pekt på behov for mer forskning på det Prøysen gjorde og skrev for barn, til tross for at det er det som i stor grad har gitt ham den særegne posisjonen i norsk bevissthet, og fremdeles gjenfortelles til dagens oppvoksende generasjon. Det er vanskelig å finne litterære analyser av Teskjekjerringa eller andre deler av barne-

litteraturen, og et savn etter slik forskning utgjør en del av min motivasjon for å gjøre grundigere analyser av Prøysens barnelitteratur. Prøysen trakk også selv fram diktingen for barn i et intervju, der han understreker han at han er glad i unger og at barnelitteraturen ligger hans hjerte nærmest (Sandbeck 2002).

Bakgrunnen som husmannssønn

Mye er skrevet om Prøysens oppvekst og bakgrunn, og denne artikkelen skal konsentrere seg om hans diktning mer enn hans person. Det gir allikevel en bedre forståelse av litteraturen hans med en kontekstualisering av oppveksten og det sosiale miljøet han ble født inn i, og senere den geografiske forflytningen han gjorde fra bygda til byen som voksten som også skulle vise seg i diktningen.

På begynnelsen av 1900-tallet var husmannsordningen i ferd med å bli avskaffet i Norge, men i Gudbrandsdalen var det fremdeles husmannsplasser i drift, og det var inn i dette klassedelte samfunnet Alf Prøysen ble født. Forskjellene var store, ulikhetene tydelige, og alle holdt nøye regning med hvilken plass både de selv og de rundt dem hadde på den sosiale stigen. Det var et førmoderne samfunn med føydale trekk, der husmennene sto i avhengighetsforhold til husbonden. Husmennene betalte husbonden på den gården plassen tilhørte med pliktarbeid, og stod i et underdanig forhold til sjølvfolket, som husbonden og kona kaltes. Dette avhengighetsforholdet preget mange av de karakterene Prøysen diktet om. Dette «førmoderne samfunnet, der menneskenes daglige fornedrelse av hverandre står i sentrum» (Hoel 2008, P2-akademiet: 161) var et samfunn der fattig stod mot rik, og det gjaldt å kreve sin rett.

Alf Prøysen ble født 23. juli 1914 og vokste opp på husmannsplassen Prøysen, som tilhørte gården Hjelmstad. Han fikk gå noe lengre på skolen enn det husmannsbakgrunnen hans skulle tilsi, men måtte etter hvert ut i arbeid på gårdene i området. Samtidig som han jobbet som gårdsgutt skrev han dikt og viser, og fikk også i 1938 sitt første dikt på trykk i bladet «Kooperatøren». Han kom i kontakt med amatørteatermiljøet i Asker etter at han begynte å jobbe på Vøien Gård, og bidro etter hvert til Oslostudentenes revy *Ad undas*. I 1945 kom debutboken, novellesamlingen *Dørstokken heme* (Prøysen 1945), som ble godt mottatt. Han fikk sitt store gjennombrudd i 1948, som også var «det året je var sjenni»! som han har sagt selv (E. Prøysen 1989). Dette året satte den massive produksjonen hans fart, og han opererte i mange kanaler samtidig, både NRK, Arbeiderbladet, på scenen og i bokform.

På 50-tallet begynte han også å bli en aktiv og kjent visesanger. Han gjendiktet andres viser, og ga ut egne viser som ble populære. Han skrev i tillegg «lørdagsstubbene», som kom i Arbeiderbladet hver lørdag i årene 1951–1970. De karakteriske stubbene skulle bli et av hans mest kjente varemerker, og med sin korte form fulle av overskudd, ironi og livsvisdom presentert i en uhøytidelig form ble de populære. Formen er gjenkjennelig, med anekdotiske poeng for å understreke poenget i fortellingene. I 1950 kom hans eneste roman, *Trost i taklampa* (Prøysen 1950). Den gikk rett inn i diskusjonen om «flukten fra landsbygda», og var en sosial kommentar til et klassesamfunn Prøysen kritiserte gjennom tydelige karaktertegninger av de ulike maktposisjonene i bygda.

Generasjonsdikter

Anne-Cath. Vestly, Thorbjørn Egner og Alf Prøysen markerte en endring i måten man snakket om, til, for og med barn på. De var viktige i oppblomstringen som fant sted i kulturlivet i etterkrigstiden, og laget i årevis innslagene både i *Barnetimen for de minste* og *Lørdagsbarnetimen*. Lauritz Johnson var ansvarlig for barnetimen i NRK etter krigen, og var den som hyret inn Egner, Prøysen og Vestly. Under hans ledelse ble radioen en samlende faktor i norsk kulturliv, og på tvers av sosiale lag samlet norske barn og voksne seg foran radioapparatene. Barnetimen bidro til å skape en felles referanseramme. Lytterstatistikk for en tilfeldig valgt høstlørdag i 1953, viser at 94 % av alle norske barn satt og hørte barnetimen, og at så mange som 47 % av alle voksne over 16 år gjorde det samme (Hartberg 1986: 106). Det samlet de enkelte familiene foran radioapparatene, men det var også en lytteropplevelse som hele det norske samfunnet tok del i sammen.

«Nå legger du handa di på radioen din, og så legger jeg handa mi på radioen min, og så leier vi hverandre liksom» (Røsbak 1992: 248), sa han, og tok barna med ut på eventyr og oppdagelser. Den store endringen fra tidligere, var måten han henvendte seg til barna på. Tidligere hadde det pedagogiske ved bøkene blitt forsterket gjennom den voksne formidleren. Ved høytlesning blir det et ekstra lag mellom fortellingen og den fortellingen er laget for, der en voksenperson tilrettelegger og forklarer handlingen. Dette er ikke negativt i seg selv, men i radioen hadde de mulighet til å droppe dette mellomleddet. De henvendte seg direkte til barna på deres premisser, og slik ble samholdet mellom ham selv om barna han fortalte til understreket.

Kjerringa som ble så lita som ei teskje

Teskjekjerringa dukket først opp som en karakter i bladet *Kooperatøren*, der Prøysen hadde en fast barnespalte som het «Klimpre-klonken» mellom 1950 og 1960. Deretter var hun i *Barnetimen for de minste* med fortellinger og viser fra 1955 (Birke-land, Risa og Vold 1997). Fortellingene om Teskjekjerringa i bokform kom først i Sverige, etter at Prøysen deltok i en konkurranse forlaget Rabén og Sjögren utlyste. Han vant ikke, men Astrid Lindgren, som var barnebokredaktør i forlaget plukket opp manuset, og i 1956 ble *Gumman som blev så liten som en tesked* gitt ut i Sverige, ett år før de første fortellingene kom ut som bok i Norge. I denne artikkelen tar jeg for meg den første og innledende fortellingen om Teskjekjerringa, «Kjerringa som ble så lita som ei teskje» (Prøysen 1957), som eksempel på de mekanismene som kan gjenfinnes også andre steder i forfatter-skapet.

Det var engang ei kjerring som la seg og sovna om kvelden slik som kjerringer pleier å gjøre, og dagen etter vakna hu, slik som kjerringer pleier å gjøre, men da var kjerringa blitt så lita som ei teskje, og det pleier ingen kjerringer å bli. (Prøysen 1957: 7)

Slik åpner den første fortellingen om Teskjekjerringa. Den veldige omveltningen det må være å plutselig være så liten som en teskje, blir ikke beskrevet mer enn dette, og er heller ikke det interessante i fortellingen. Hun bruker ikke tid på å lure på hva som har skjedd eller hvordan, men konsentrerer seg om hvordan hun skal få gjort dagens gjøremål som er å vaske huset, henge opp tøy og steke pannekaker til middag. Ved

hjelp av lure triks, overbevisning og hjelp fra dyr, vær og maten selv klarer hun å få gjort alt sammen før mannen kommer hjem fra arbeid, og blir stor idet han kommer inn døra.

Reaksjonen hennes er å gjøre det beste ut av situasjonen. «'Ja, når jeg er blitt så lita som ei teskje, så får jeg leve deretter,' sa kjerringa til seg sjøl» (s. 7), og her ser vi utgangspunktet for hennes innstilling til livet. Hun aksepterer, og er kanskje vant til, å måtte tilpasse seg omgivelsene og de begrensningene hun møter rundt seg. De som tilhører de nederste lagene kan ikke i like stor grad som de med økonomisk frihet definere sine egne muligheter og skape sine egne liv utelukkende basert på interesse og drømmer, men må ta de sjansene livet byr dem.

Utfordringen for Teskjekjerringa ligger i de praktiske oppgavene. Først skal hun vaske huset, og spør musa, katta og bikkja om hjelp. For å få musa til å gjøre reint «i kroker og høl» (s. 8) truer hun med å sladre til katta, som hun ber om å vaske opp kopper og kar, ellers sladrer hun til bikkja. Og bikkja igjen skal re opp senga og åpne vinduet, mot et stort bein å gnage på. Overfor dyrene som hjelper henne med det første delmålet bruker hun en blanding av trusler og belønning, som viser seg å være effektivt. Deretter skal hun få ferdig klesvasken, og Prøysen tyr til et nytt gjentakelsesmønster der kjerringa henvender seg til været for å få vasket, hengt opp og tørket klesvasken som ligger i elva til bløt:

Og kjerringa satte seg til å surve. «Jeg har levd i mange dager og år,» sa kjerringa, «men aldri har jeg sett det så tørt som nå. Kommer det ikke snart ei regnskur så blir det vel både uår og pestilens.» Dette satt kjerringa og sa oppatt og oppatt. Til slutt ble regnskura

så sint at den bestemte seg til å drukne hele kjerringa. Men kjerringa bare satte seg under en lushatt, og der satt hun trygt og godt mens regnskura piska i bakken og vaska alle klærne (s. 9–10).

Etter at klærne er vasket, skal vasken opp på klessnora. Kjerringa setter seg igjen til å klage: «Jeg har levd i mange dager og år,» sier hun, og erter sønnavinden med at hun ikke tror han er «såpass til kar at'n kunne blåse meg opp i lufta enda jeg er så lita som ei teskje» (s. 11). Han biter på, og mens sønnavinden henger opp klærne, har hun krabbet trygt inn i et tomt grevling-hi så hun ikke skal bli tatt av vinden. Deretter får hun sola til å sende solstråler så klesvasken tørker mens hun har reddet seg inn i oppvaskkummen på en kaffeskål for å unngå å få solstikk.

Prøysen låner i denne fortellingen fra eventyrenes klassiske formel og oppbygning.

Til slutt er det pannekakene som skal stekes, og pannekaker er ikke noe det tas lett på i Teskjekjerringas hjem. Det er mannens favoritt, og han må ha pannekaker med blåbærsyltetøy fra tid til annen. Nå må hun få muggen til å helle pannekakerøra i panna, panna til å sette seg på plata og pannekaka til å snu seg selv i lufta, og smisker så godt hun kan for å få tingene til å gjøre som hun vil. Ved å skryte av dem og snakke pent til dem gjør de det hun ber dem om å gjøre: «Kjerringa sa det oppatt og oppatt, og mugga bikka og panna freste, og før timen var gått lå det tretti pannekaker på fatet» (s. 13).

Forvandlingen avsluttes like raskt og enkelt som historien innledes: «Da kom mannen hjem. Og akkurat idet mannen åpna

døra, ble kjerringa like stor som hu brukte å være, og så satte de seg og spiste, begge to. Kjerringa nevnte ingenting om at hu hadde vært så lita som ei teskje, for det bruker ingen kjerringer å si» (s. 13). Historiens siste setning er så å si identisk med historiens første setning. Det bidrar til å skape en helhetlig fortelling, og gir inntrykk av et eget univers.

Prøysen låner i denne fortellingen fra eventyrenes klassiske formel og oppbygning. Tallet tre går igjen: «for det *første* skulle hu gjøre reint i huset, og for det *andre* hadde hu lagt i vatn en stor klesvask, og for det *tredje* skulle hu steike pannekaker til middag» (s. 7–8, min kursivering). Tretallet regnes som magisk og inngår i mange eventyr sammen med tallene sju og ni (tre ganger tre). I denne fortellingen ser vi den siste varianten der de tre gjøremålene hver har tre deler. Slik er også ni-tallet regnet som et ekstra magisk tall. Ved å spille på likheter med eventyr-sjangeren knyttes Teskjekjerringa an til folkedikting og overtro, og kraften i folketroen og eventyrfigurenes verden.

Også i handlingen er det elementer som minner om eventyrene. Delen der hun får sønnavinden til å blåse klærne opp på klessnora og får sola til å tørke dem, minner om fabelen «Vinden og sola», der de to skal vise hvem som er sterkest og først kan få frakken av en mann som er ute og går. Sola vinner til slutt, og moralen har blitt formulert slik: «En kan vinne ved å kjempe med å lempe» (Aesopus 1995: 15). Vindens forsøk på å blåse frakken av mannen med makt gjør bare at han trekker den tettere om seg, mens sola milde, varme stråler får mannen til å kaste frakken. Det lønner seg å gå forsiktig fram og være lur i stedet for å bruke rå makt, noe også Teskjekjerringa erfarer. I tillegg får hun pannekakene til å snu seg og legge seg på fatet ved å minne om et annet eventyr: «Jeg leste engang et

eventyr om ei pannekake som kunne trille bortover vegen, og det er det dummeste eventyret jeg har lest. Jeg er sikker på at den pannekaka som er i panna nå kunne snu seg sjølv i lufta hvis den bare ville» (s. 13). Pannekaka vil ikke være dårligere, og sørger for å bli stekt på begge sider.

En stemme til de stemmeløse

Handlingen er satt i et ikke navngitt bygdemiljø, som kan minne om det Hedmarks-miljøet Prøysen selv vokste opp i. Det er relativt enkle kår og vi befinner oss i de nedre lag av samfunnet, uten at de lider noen stor materiell nød. Hovedpersonen er en kvinne fra bygda, og representerer en gruppe som ellers ikke hadde en framtreddende rolle. Som i mange av Prøysens fortellinger er det den utsatte og stemmeløse som her er hovedpersonen. Både klassebakgrunn, kjønn og størrelse skulle tilsi at hun ikke har mye innflytelse over sine omgivelser.

Når kjerringa blir så lita som ei teskje, er det lett å tenke seg at det er vanskelig å få til det samme som de store kan, noe hun motbeviser. Hun blir ikke maktesløs, men klarer å gjøre alt det hun på forhånd hadde bestemt seg for. Den eneste forskjellen er at hun ikke kan gjøre det på samme måte som hun ville gjort som stor, men må ta i bruk alternative strategier, knytte allianser og på den måten få oppnådd målene sine. Hun tilpasser tilnæringsmåten etter hvem hun skal få hjelp av – mot dyrene bruker hun både gulrot og pisk, været erter hun opp og mot kjøkkenredskapene bruker hun smiger og ros.

«Underliggjøring» som politisk virkemiddel

I fortellingen om Teskjekjerringa blir hverdagene små eventyr, og de dagligdagse

gjøremålene forandrer karakter fra rutine til en utfordring som må overvinnnes. Viktor B. Sjklovskijs begreper om «automatisering» og «underliggjøring» kan være nyttige i denne sammenhengen. Ting vi har gjort så mange ganger at det går på automatikk, blir her knyttet til eventyr og fantasiverdenen. Prøysen gir liv til ellers livløse gjenstander og får oss til å se på tingene på en ny måte. Det enkle og tilsynelatende ukompliserte livet tingene representerer, «underliggjøres» og politiseres. Det kunstneriske ved en ting er ikke tingen i seg selv, men et resultat av vår måte å oppfatte tingen på (Sjklovskij 1991: 15), og det er det som skjer i forandlingsprosessen hos Prøysen. Sjklovskij skiller mellom hverdagspråket og kunstpråket, der det i hverdagspråket er et mål i seg selv å forenkle og automatisere, og å økonomisere språket så vi kan få sagt mest mulig med færrest mulig ord. Vi gjenkjenner handlinger og mønstre, og vet hvordan ting virker, noe som gjør at man lettere kan overføre kunnskap gjennom skrift. «Handlinger blir automatiske når de er blitt en vane» (s. 17), skriver han, og mener at språket underordnes handlingene. I kunsten, derimot, er det et mål å «gi oss en følelse for tingen, en følelse som er et syn og ikke bare en gjenkjennelse» (s. 18). Ved å omtale kjente handlinger og gjenstander på en ny og annerledes måte forlenges iakttagelsen, for «i kunsten er persepsjonsprosessen et mål i seg selv og må derfor forlenges» (s. 18).

Teskjekjerringas perspektivskifte er Prøysens form for «underliggjørelse». Gjennom henne ser vi ting fra nye og annerledes vinkler, og bruker ting på nye og uvante måter. Hun ser muligheter der andre ser begrensninger, og slik blir kaffeskålen en båt hun kan seile i oppvaskkummen på og muggen kan skru på ovnen med hanken selv. Ord får nye meninger, og leseren

tvinges til å reflektere over språket og det det representerer. Denne teknikken har ikke bare språklige eller kunstneriske konsekvenser, men kan også få politiske. Når etablerte sannheter om hvordan en kaffeskål brukes blir utfordret, blir usikkerheten overført på andre, mer grunnleggende forutsetninger. De oppleste sannhetene om samfunnsstrukturer og maktforhold farges av usikkerheten, og kan dermed utfordres av Teskjekjerringa og Prøysen.

Et beslektet grep ligger i måten Prøysen spiller på normalitet og normativitet. Litteraturforskeren Maria Nikolajeva (2006) skriver i en artikkel om hvordan det normale er at de voksne har makt og bestemmer, og hvordan dette forholdet forrykkes når barn blir de som utøver makt og kan bestemme. Hun sammenligner det med heteronormalitet, der majoriteten er de som legger føringer for de normene som gjelder i samfunnet. På en lignende måte gjelder det en slags voksenormalitet i samfunnet, mener hun, som tilsier at det er de voksne som har den definerende makten. Innledningsvis i denne teskjekjerringsfortellingen understrekes bruddet med det normale og normative: «Det var engang ei kjerring som la seg og sovna om kvelden, *slik som kjerringer pleier å gjøre*, og dagen etter vakna hu, *slik som kjerringer pleier å gjøre*, men da var kjerringa blitt så lita som ei teskje, *og det pleier ingen kjerringer å bli*» (Prøysen 1957: 7, min kursivering). Gjennom Teskjekjerringas forvandling kan maktposisjonene undersøkes. Hun veksler mellom å tilhøre både majoritet og minoritet når hun endrer størrelse, og kan dermed utforske maktspillet og de ulike posisjonene. Hun ser verden fra flere ulike vinkler, og er personifiseringen av hva som skjer når normaliteten brytes.

Det lille blir gjort stort og omvendt i denne fortellingen, på flere nivåer. Først og

fremst blir den store kjerringa liten, men det er også de små tingene som er avgjørende for at de store skal fungere. Husets minste dyr, musa, sørger for husvasken sammen med katta og bikkja. Hjelpen fra dyrene og tingene er avgjørende for at hverdagens eventyr skal overkommes, og for at alt skal komme tilbake til normalen før mannen kommer hjem. Prøysen gir stemme og personlighet til dyr, ting og naturfenomener, og de er en avgjørende del av fortellingen.

Karneval

Flere steder hos Prøysen finner vi karnevalet som motiv og arena. I romanen *Trost i taklampå* er det representert gjennom Blåkklokkevika, som var en uke der det var mindre arbeid på gårdene, og husmennene hadde bedre tid. «Blåkklokkevika – Midt i ællt det grå» heter det i sangen, og representerer et pusterom for gårdsarbeiderne der det var tid og rom for tøys og rollebytter. Karnevalstilstanden finnes også i barnelitteraturen. I boka *Sirkus Mikkeliški* utspiller handlingen seg rundt og på et sirkus, og Prøysen spiller tett opp mot karnevalets motiver og tradisjoner. Skurkene i boka er to sirkusdirektører, som etter å prøve å fange dyrene i skogen til slutt blir tatt til fange av dyrene selv, og får smake sin egen medisin. Rollene blir snudd på hodet, og Mikkel Rev gir blant annet strengt beskjed om at man skal holde seg unna menneskene i fangenskap: «Det er forbudt å føre menneskene, da blir de ikke gode akrobater, roper Mikkel. – De får den maten de skal ha her!» (s. 189). Vi ser den sosiale kritikken som gjennomsyrer hele hans forfatterskap og et forsvar for de minste og tilsynelatende mest maktesløse. I denne boka utviser Prøysen en spesiell omsorg for Bolla Pinnsvin, som er den minste blant de minste. Men poenget er at dyrene tar opp

kampen, de hevder sin rett, og aksepterer ikke å bli fanget eller herset med av menneskene.

I fortellingene om Teskjekjerringa er karnevalet et gjennomgående motiv, der de store blir små og de i utgangspunktet maktesløse er de handlende. Dette mundus inversus-motivet, der verden snus på hodet finner vi igjen andre steder også, som i visa «Bakvendtland», og i fortellingene som «Jenta som lærte kongen å spise havregrøt» og «Bursdag i bakvendtbyen». Her er det de små, barna, som opptrer som de som bestemmer. Ofte kommer de også med stikk til de voksne, som i visa «Å Huttetuttetei»: «Men tenk Dem en grosserer i en bil ved en butikk, om jeg stakk hue inn og ropte: 'Dikkedikkekikk!'» (s. 165). Ved å legge en vanlig handling hos en voksen i munnen på et barn kan vi lettere se det parodiske i hvordan de kan oppføre seg mot de som er mindre enn dem. På samme måte blir overklassen latterliggjort ved flere anledninger av Teskjekjerringa, som for eksempel i «Teskjekjerringa lærer undulat-språket» og i «Kjerringa på basar». Her fremstilles overklassefruer som dumme og korttenkte, og Teskjekjerringa blir stående som den moralske vinneren i leserens øyne.

Samhold og solidaritet

I voksenlitteraturen til Prøysen preges husmannsmiljøet av kiving tjenerne imellom, og det er viktig å opprettholde sin egen plass på den sosiale stigen for ikke å falle utenfor. Solidariteten innad i klassene er ikke alltid like synlig hos Prøysen, og det mest typiske er holdningen om at det gjaldt å «tråkå ørlite græinn på andre og kåmmå høgere sjøl», slik Prøysen skrev selv (1971: 47). Flere av konfliktene i voksenlitteraturen foregår innad i en klasse mer enn mellom klassene. Barnelitteraturen skiller seg fra

dette, der et helt annet fellesskap og en annen følelse av solidaritet kommer til syne. Opprøret mot det bestående er et resultat av felles kamp, der de med sammenfallende interesser går sammen og blir sterkere. De minste viser at de er sterkere, til tross for størrelsen. Til sammen gjør de ting ingen av dem kunne gjort alene, og som gruppe er det et vellykket klasseopprør. Det er tydelig at barn og dyr har de samme interessene, og de opptrer samlet i møte mot voksne eller skurker. Klassesamholdet defineres også av den felles fienden, og gjennom å definere hvem de ikke hører sammen med, blir det tydelig hvem de står sammen med og er solidariske med.

Solidariteten og samholdet er viktig også i seg selv, og gir de som er en del av dette opprøret økt selvspekt, tro på seg selv og sine egne evner. Det er en øvelse i å sette seg inn i andres situasjon, og gir en kunnskap man ikke kan lese seg til. Slik er det også kunnskap som, når den overføres

til barna som leser eller hører på, gir dem en dypere kunnskap om verdier som er viktige i livet. Ikke bare kan man klare mer enn man tror, men man kan også bli sterkere ved å lære av andre, og av å gå sammen med andre. Klassebevisstheten er en viktig identitet i seg selv, å kunne identifisere undertrykking når det skjer, og å kunne sette det inn i en strukturell sammenheng. Når man blir utsatt for latterliggjøring eller får en følelse av mindreverdighet, er det samfunnsmessige strukturer som er i spill, og ikke et enkeltstående tilfelle.

Prøysens budskap kan oppsummeres i dette: Alle har en egenverdi og rett til å bli hørt, uansett størrelse. Eller som Teskje-kjerringa sier i sangen sin: «Blir jeg lita som ei teskje er jeg kæinskje passe stor. Det er æiller sjølvle lengda som bestemmer på vår jord» (Prøysen: 1993). I denne kunnskapen ligger det en revolusjonær kraft, selv stemmen er lavmælt.

Noter

¹ Stubbene var korte tekster som ble trykket i avisa Arbeiderbladet i perioden 1951–1970. Det ble et av Prøysens varemerker, og totalt ble det trykket 753 stykker.

² Fram til en nytgivelse der Elin Prøysen var redaktør i 1998/2002 var det flere stubber som bare hadde stått på trykk i Arbeiderbladet, og ikke samlet i en bokutgivelse. Det er disse Imerlund her sikter til.

Litteratur

Aesopus. 1995. *Æsops fabler: 108 moralske fortellinger*. Oslo: Schibsted.

Andersen, P.T. 2012. *Norsk litteraturhistorie [2001]*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Bergset, V. 1972. Det store spelet i blåkklokkvikua: en liten ekskursjon i Alf Prøysens «Trost i taklampa». *Syn & segn* 1: 27–32.

Beyer, E. 1995. *Norges litteraturhistorie: Fra Brekke til Mehren*. Bd. 6. Oslo: Cappelen.

Beyer, E. 1997. *Norges litteraturhistorie: Inn i medietidsalderen. Barne- og ungdomslitteraturen*. Bd. 7. Oslo: Cappelen.

Birkeland, T., Risa, G. og Vold, K.B. 1997. *Norsk barnelitteraturhistorie*. Oslo: Samlaget.

Cranner, A. 1975. Alf Cranner om Alf Prøysen. *Basar* 1: 5–18.

- Dahl, W. 1989. *Tid og tekst 1935–1972: med et sluttkapittel om tekstene i 70- og 80-årene*. Bd. 3. Oslo: Aschehoug.
- Engen, K.M. 1972. Menneskesyn og etiske holdninger i Alf Prøysens prosa. *Norsk litterær årbok 1972*. Oslo: Samlaget: 51–70.
- Fjæstad, K. 1979. – *en dag i måra: unge år med Alf Prøysen*. Oslo: Tiden.
- Fosse, T. 1974. Sosial tendens i Alf Prøysens viser. *Norsk litterær årbok 1974*. Oslo: Samlaget: 89–104.
- Fyksen, B.I. 2010. Vekk herfra. *Bokmagasinet, Klassekampen*, 27. November: 4–5.
- Fyksen, B., red. 2013. *Alminnelige arbeiderfolk: om Alf Prøysens prosaforfatterskap*. Vallset: Oplandske bokforlag.
- Hagemann, S. 1974. *Barnelitteratur i Norge 1914–1970*. Oslo: Aschehoug.
- Hagen, H. og Solberg, D. 1984. *Med en fiol bak øret: en bok om Alf Prøysen*. Oslo: Tiden.
- Hansen, A.G. 1960. *Arbeideren i norsk diktning: fra Wergeland til i dag*. Oslo: Arbeidernes opplysningsforbund.
- Hartberg, Ø. 1986. *Onkel Lauritz*. Oslo, Gyldendal.
- Hauge, K. 1971. Alf Prøysen på dørstokken heme. *Syn & segn* 1: 1–9.
- Heger, A. 2012. *Egner: en norsk dannelsehistorie*. Oslo: Cappelen Damm.
- Hoel, A. 2008. Drømmen om menneskelig verdighet: den tidlige Alf Prøysen. *P2-akademiet*. 26.10.06-19.04.07. 39. Oslo: Transit: 161–173.
- Imerlund, K. 1995a. Alf Prøysen – idylliker eller opprører? I: Imerlund, K., red. *Alf Prøysen – idylliker eller opprører?: artikler om Alf Prøysens forfatterskap*. Vallset: Oplandske bokforlag: 7–13.
- Imerlund, K., red. 1995b. *Alf Prøysen – idylliker eller opprører?: artikler om Alf Prøysens forfatterskap*. Vallset: Oplandske bokforlag.
- Imerlund, K., red. 2002. *Graset er grønt for æille: ei bok om Alf Prøysen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Imerlund, K. 2004. *Det er så vemodig mange viser: samtaler om Alf Prøysen*. Vallset: Oplandske bokforlag.
- Imerlund, K. 2008. Fra naturalisme til karnevalisme: et paradigmeskifte i Alf Prøysens prosadiktning. *Norsk litterær årbok 2008*. Oslo: Samlaget: 92–112.
- Larsen, D.E.U. 2013a. En mørk Prøysen. 22. juli: 21.
- Larsen, D.E.U. 2013b. Lite forskning på Prøysen. *Klassekampen*, 23. juli: 26–27.
- Larsen, D.E.U. 2013c. Ønsker mer strid. *Klassekampen*, 20. juli: 40.
- Lassén-Seger, M. og Skaret, A., red. 2014. *Empowering transformations: Mrs Pepperpot revisited*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Lunde, S.E. 2014. *Dra krakken bortåt glaset: ei bok om Alf Prøysen*. Oslo: Gyldendal.
- Nes, O. 2013. Alf Prøysen: En av våre store diktere. I: Nes, O., red. *Mine favoritter: fra Carl Deichman til Alf Prøysen. Kulturpersonligheter vi ikke må glemme*. Nesoddtangen: Chr. Tønsbergs nye forlag: 143–159.
- Nikolajeva, M. 2006. Børnelitteratur. Kunst, pedagogik og magt. I: Christensen, N. og A. Karlskov Skyggebjerg, red. *På opdagelse i børnelitteraturen. Festskrift til Torben Weinreich*. København: Høst: 29–45.
- Prøysen, A. 1945. *Dørstokken heme: Hedemarks-fortellinger*. Høvik: Høvik bokhandel (A.I. Vig).
- Prøysen, A. 1950. *Trost i taklampa*. Oslo: Tiden.
- Prøysen, A. 1957. *Kjerringa som ble så lita som ei te-skje*. Oslo: Tiden.
- Prøysen, A. 1971. *Det var da det og itte nå*. Oslo: Tiden.
- Prøysen, A., red. 1993. *Teskjekjerringvise*. I: *Du og jeg og dompapen*. Prøysen, Alf. Kirkelig Kulturverksted. [Lydoptak CD].

- Prøysen, A.. 2014. *Lørdagsstubber*. Oslo: Tiden.
- Prøysen, E. 1989. *Pappa Alf*. Oslo: Tiden.
- Prøysen, E. 1998. Den gode vise. I: Bækkelund, K., red. *Flerklang: 40 nordmenn om sine musikalske inspirasjonskilder*. Oslo: Orion: 179-182.
- prøysenhuset.no 2014. *Biografi* [Internett], Rudshøgda. Tilgjengelig fra: <<http://www.proysenhuset.no/alf-pr%C3%B8ysen/biografi/>> [Lest 02.05.2014].
- Rud, N.J. 1975. Forord. *Alf Prøysen forteller: Trost i taklamap og andre fortellinger*. Oslo: Bokklubben: 9–13.
- Rud, N.J. 1976. *Alf Prøysen*. Oslo: Tiden.
- Røsbak, O. 1992. *Alf Prøysen: Præstvægen og Sjustjerna*. Oslo: Gyldendal.
- Sandbeck, V. 2002. På Prestvægen var alle like: Alf Prøysen i samtale med Vidar Sandbeck [1967]. I: Imerlund, K., red. *Graset er grønt for æille: ei bok om Alf Prøysen*. Bergen: Fagbokforlaget: 201–205.
- Sjkløvsjø, V.B. 1991. Kunsten som grep [1916]. Kittang, A., A. Linneberg, A. Melberg og H. H. Skei; red. *Moderne litteraturteori: en antologi*. Oslo: Universitetsforlaget: 13–28.
- Tinholt, E. 2004. *Prøysen: ti stemmer om vennskap og viser*. Oslo: Damm.
- Vestheim, G., red. 1980. *Ei bok om Alf Prøysen*. Oslo: Samlaget.
- Viken, T. og Haug, J. 1989. *Alf Prøysen: et portrett i tekst og bilder*. Oslo: Tiden.
- Vold, J.E. 1975. Jeg ville så gjerne si noe fint om Prøysen. *Basar* 1: 26–35.
- Vold, J.E. 2003. *P x 3: Prøysen, Stevens, Tranströmer*. Oslo: Gyldendal.
- Voldner, H.H. 2013. Satirisk barnetimeonkel. *Klassekampen*. 3. august: 37.
- Voldner, H.H. 2014. *Teskjekkjerringas kraft. Samfunnskritikk i Alf Prøysens forfatterskap*. Oslo: Akademisk avhandling, Universitetet i Oslo.
- Waage, L.R. 2002. Prøysen i bakvendtland. *Vedlegg til Dag og Tid*. 31. august: 24–25.
- Økland, I. 2014. Jubilant i solnedgangen. *Aftenposten*, 4. januar, kommentarer: 2–3.

Helene Heger Voldner, Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, Universitetet i Oslo, Postboks 1102 Blindern, NO-0317 Oslo, Norge
E-mail: helene.voldner@gmail.com